

УДК 821.162.1

Янішевський О. О.

ВІЗІЇ ФАХУ РЕПОРТЕРА РИШАРДОМ КАПУСЦІНСЬКИМ У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ СВІТОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЖУРНАЛІСТИКИ

Анотація. У статті розглядаються погляди Ришарда Капусцінського на журналістський та репортерський фах, піднімаються питання діалогу культур, діалогу цивілізацій, діалогу поколінь, інтенційності роботи журналіста. Розглядаються ЗМІ та ЗМК як фактори маніпуляції суспільною думкою. Відомий журналіст-травеліст замислюється над комерціалізацією інформаційних агенцій.

Ключові слова: репортер, журналіст, діалог, телебачення, засоби масової комунікації та інформації, реципієнт.

Інформація про автора: Янішевський Олександр Олександрович, канд. філол. наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування Видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України «КПІ ім. Ігоря Сікорського»

Електронна адреса: janiszewski@mail.ru

Yanishevsky O.

REFERENCE REPORTER'S VISIONS RICHARD KAPUŚCIŃSKI IN THE CONTEXT OF IDEAS OF GLOBAL GLOBALISATION AND CONTEMPORARY JOURNALISM DEVELOPMENT TRENDS

Abstract. Dialogue of cultures, dialogue of civilisations, dialogue of generations, intentionality of daily work of a journalist - this is what Kapuściński saw as the task of a reporter working outside his homeland. Because the pen worker who does the editorial work within the country is monopolarily tuned, that is, he cannot reflect the entire multi-vector of the globalised world because of the enormous pressure of the environment that he is experiencing. In another civilisational and cultural environment, the reporter is not connected by thousands of invisible threads to the environment (except purely formal ones), and he can claim a more or less objective perception of social reality without resorting to its reception. After trying to add his vision, commenting, the reporter becomes an analyst manipulator, acting for a specific purpose: personal (willing to speak) or ordered (so it is necessary, because someone wants it). Of course, no journalist, reporter, or other media worker wants the results of his work to create any kind of negative discourse in the society of a particular country, and more so in the whole region. But by resorting to manipulation, namely by actually usurping the knowledge of the world, the media man thus makes a wrong act for the sake of (in his view) the right thing to do.

Key words: reporter, journalist, dialogue, television, mass media and information, recipient.

Information about author: Oleksandr Yanishevskyi, doctor of philology, Associate professor of the Department of publishing and editing

Publishing and Printing institute National technical University of Ukraine «KPI them. Igor Sikorskyi»

E-mail: janiszewski@mail.ru

Janiszewski A.

WIZJE FACHU REPORTERA RYSZARDEM KAPUŚCIŃSKIM W KONTEKŚCIE IDEI GLOBALIZACJI ŚWIATOWEJ I TENDENCJI WSPÓŁCZESNYCH ROZWOJU DZIENNIKARSTWA

Streszczenie. W artykule rozpatrzono sformułowane przez Ryszarda Kapuścińskiego wizje zawodu dziennikarza i reportera, kwestie dialogu kultur, cywilizacji, pokoleń, intencje warunkujące pracę dziennikarza. Omówiono kwestię ŚKM i ŚIM jako czynników manipulacji opinią społeczną. Znany dziennikarz-podróżnik zastanawia się nad komercjalizacją agencji informacyjnych.

Słowa kluczowe: reporter, dziennikarz, dialog, telewizja, środki komunikacji publicznej a informacji, odbiorca.

Nota o autorze: Janiszewski Aleksander, doktor filologii, docent katedry edytorstwa i redagowania, Instytut wydawniczo-poligraficzny Narodowego Uniwersytetu Technicznego Ukrainy «KIP im. Igora Sikorskiego».

E-mail: janiszewski@mail.ru

«Будь-який неправий проступок, навіть здійснений заради правої справи, несе в собі прокляття» [2, с. 479], – ці слова коад'ютора (сучасною мовою кажучи, міністра фінансів) Франції Ангеррана де Марін'ї, що жив у XIV ст., своєрідно екстраполював на сучасність провідний представник польської школи репортажу Рішард Капусцінський. «Якою була б держава, створена із читачів Капусцінського?» – запитує Ганна Кралль. І сама ж відповідає: «Складно було б із ними домовитися, але Капусцінський чекав би цього» [3, с. 6].

Діалог культур, діалог цивілізацій, діалог поколінь, інтенційність повсякденної роботи журналіста – ось у чому вбачав Капусцінський завдання репортера, що працює за межами своєї Батьківщини. Бо працівник пера, який виконує завдання редакції всередині країни, є однополярно налаштованим, себто не може відображати усю багатовекторність глобалізованого світу через надзвичайно великий тиск навколишнього оточення, яке він відчуває усією своєю суттю. В іншому цивілізаційно-культурному середовищі репортер не пов'язаний тисячами невидимих ниток із оточенням (крім суто формальних), і він може претендувати на більш-менш об'єктивну перцепцію соціальної дійсності, не вдаючись до її рецептування. Адже намагаючись додати своє бачення, коментуючи, репортер стає аналітиком-маніпулятором, що діє заради певної мети: особистої (має бажання висловитися) чи замовної (так треба, бо хтось цього хоче). Безумовно, жоден журналіст, репортер, інший працівник медіа не бажає, щоб результати його праці створили якийсь негативний дискурс у суспільстві конкретної країни, ба більше – цілого регіону. Але вдаючись до маніпуляцій, а саме – фактично узурпуючи

знання про світ, медійник таким чином робить неправий проступок заради (на його погляд) правої справи. Тобто Ангерран де Марін'ї, ідучи у свою останню путь (на ешафот), фактично передбачив наслідки для майбутніх реципієнтів у випадку споживання ними перекрученого, спотвореного інформаційного продукту. Сам Ангерран, в ім'я й іменем короля Франції роблячи свої проступки, став мимовільним втіленням теорії і практики маніпуляцій, еволюціонувавши від звичайного сприймача державницьких ідей до продуцента їхнього розуміння конкретно узятою людиною.

Нині це викривлене знання про світ, ретрансляція чужих думок аж до пропаганди і далі – мотивація неправильних дій веде до того, що сьогодні позначається терміном «гібридна війна». «Пересічна людина знає стільки, скільки їй покаже американське телебачення, – пише Ришард Капусцінський. – Усі інші телебачення, включно з нашим, купують матеріали в американського й орієнтуються на нього [3, с. 110]. Журналістика сильно метаморфізує. Особисті якості кожного солдата з армії репортерів можуть підсилювати чи послаблювати процес її трансформації, але зупинити його чи навіть змінити вектор – неможливо. І не тільки через діалектичну обумовленість усього суцього. Глобалізація внаслідок околлективізовування життя і діяльності людства, околлективізовування інформаційного модусу нівелює особистість журналіста, нізводить його роботу до рівня звичайного ретранслятора, причому у наперед заданому дискурсі.

«Медіа зовсім не зацікавлені в тому, щоб передавати дійсність, – вони зацікавлені взаємною конкуренцією. Телеканал або газета не можуть дозволити собі оминати новину, яку подав їхній безпосередній конкурент. І врешті відбувається так, що медіа стежать не так за життям, яке насправді точиться, як за своїм конкурентом» [3, с. 112]. Такий діагноз ставить Ришард Капусцінський усьому тому, що у наші дні називається ЗМК (засоби масової комунікації). Не слід плутати журналістику старого стилю, у центрі уваги якої були читач і редакційний колектив, що його виховував, адаптував, робив агентом свого впливу, і медіаресурси як частину світу послуг, що розвивається в парадигмі середнього бізнесу. Капусцінський наголошує на обов'язковому розрізненні понять *media worker* і *journalist*, між якими навіть і паралелей проводити не можна. Перший працює як високопосадовий різноробочий (себто ставиться до репортерського фаху як до однієї з ланок свого трудового життєвого шляху, яка не обов'язково ставатиме підвалиною подальшої кар'єри на ниві журналістики. Другий є класичним ідейним журналістом, що з легкістю розгортає невеличку замітку у велику літературну форму, є письменником-реалістом у жанрі есе, новели, подорожньої замітки.

Але у глобалізованому світі, який становить, за великим рахунком, єдиний рустикальний простір людської цивілізації, *media worker* і *journalist* можуть підмінити один одного, бо знаходяться поряд в оксюморонних стосунках, в умовах конкурентної боротьби за доволі вузький ринок споживачів інформації: «Навіть телевізійні повідомлення із дуже важливих світових подій дивиться не більше ніж 10–12% мешканців нашої планети» [3, с. 106]. Звідси постає дилема: хто для тако-

го нечисельного реципієнта кращий? *Media worker*, який скаже те, що від нього хочуть чути, розважить, влаштувавши в ефірі (радіо- чи теле-) якусь тематичну (але не тільки) мізансцену (по ситуації), прокоментує, виходячи винятково зі своєї «ерудиції» і несхвально відгукуючись про інші точки зору? Чи *journalist*, що представить усі можливі погляди (хоча це і буде дещо занудно), надасть слово глядачам (слухачам), запросить у студію експерта, сам не вдарить у багно обличчям з питання? І відповідь у Капусцінського парадоксальна: за чю роботу читач (глядач) викладе гроші, той і кращий.

У низці своїх інтерв'ю, об'єднаних у збірку «Автопортрет репортера» [3], класик сучасного польського репортажу у дусі філософії Спенсера виголошує філіппіки з приводу нинішньої екзистенції журналістського фаху в інформаційному суспільстві третьої на початку четвертої хвиль цивілізаційного поступу людства. «Шеф запитує не про те, чи це правда, але чи це можна продати, чи це привабить рекламу, бо він із цього живе» [3, с. 118], – важко знайти те, чого немає, там, де воно повинно бути. Увага реципієнта все більше зосереджується на технічних проблемах подання інформації, на несуттєвих дрібницях навіть і важливої новини, «хто швидше, хто кольоровіше, лінійно чи віртуально, хто має супутниковий зв'язок, хто прямий, а хто ретрансляцію? Словом, хто дасть глядачеві менше часу на рефлексію» [6]. Головне *messenger*, а не *message* – **як, а не що**. Бо повідомлення про більш-менш сутнісні речі змушують члена суспільства споживання якось напружуватися, думати(!), подекуди хвилюватися. Навіщо це робити, коли, стоячи на рейках консерватизму, можна зберігати свій ідеологічно освячений спокій, який зводиться у ранг сакральності.

Але взагалі ні про що не чути, нічого не робити *homo sapiens* не може. Життя навколо все ж таки буяє. Тому необхідну екзистенційну пустоту міщанин заповнює розвагами і тривіальними розмовами, теми яких черпає з аналогічних подій, про які йому доносять медіа. Як свідчить практика, насиченішими на тривіальні новини, тобто такі, що не тягнуть за собою розумового напруження, хвилювання, а тим паче дій є ті медіа, які очолюють чи в яких працюють *media workers*, а не *journalists*. Через що у перших є більше можливостей залучення грошей населення. Тобто виявляється, що сьогоднішній репортер-ремісник мусить розвивати в собі винятково дедуктивні здібності, щоб роздрібнити будь-який інформаційний масив, оприми́тизувати кожну його часточку і у вигляді (формі) гри подати для *people*. Дріб'язковість інформації, робить висновок Капусцінський, стала девізом повсякденної репортерської роботи в усьому глобалізованому світі.

Небезпеки підміни цінностей із правди на привабливість, із аналітико-синтетичного підходу на дедуктивно-дріб'язковий, із реальності на гру не усвідомлюються бізнесменами від інформації. Історія людства знає випадки, коли перемішування реальностей (справжньої і гральної), гротескно-бурлескна колективна увага до розв'язання у прямому сенсі нікчемних побутових ситуацій соціальних одиниць, своєрідна реінтерпретація дійсності (де суспільні верстви міняються ролями (хоча б і на короткий час)) вели до падіння держав і зміни цивілізаційних

орієнтирів. Найвідоміший такий випадок – завоювання перським царем Кіром Вавилону під час свята, коли раби і їхні хазяї на один день мінялися соціальними ролями, включаючи і самого правителя. Демокрит, який через багато років після перського нашествия відвідав це найвідоміше і найстаровинніше місто-державу, був чимало подивований такими «пустощами» населення навіть після того, що сталося. І в числі інших своїх геніальних відкриттів великий грек замислився над причинами такого колективного розумового затьмарення, хоча і тимчасового [4].

Інший приклад підміни цінностей, переключення уваги населення передусім на форму, а не на зміст, здрібнення інтересів глядачів і понад те – роздухування в них нищих пристрастей, – роман Ричарда Бахмана (Стівена Кінга) «Людина, що біжить» (*Running man*) [1]. Роман фантастичний, написаний у 1982 р., присвячений маніпуляціям із суспільною свідомістю заради створення монолітної зомбоспільноти, що розважається, запускаючи у «лабіринт Мінотавра» усіх, хто так чи інакше завинив перед режимом вигаданої тиранічної країни. Увесь шлях жертв звивистими коридорами лабіринту транслюється у прямому ефірі під улюлюкання натовпу глядачів у студії і телеглядачів біля екранів. Жертви чують «побажання» пересічних людей (звук спеціально підсилюється), прямі дзвінки у студію лише одного змісту – жадаємо крові, крові і ще раз крові; коли вже з ними щось станеться. Офір на кожному кроці чекають страшні випробування, супервелетні, що живляться людською кров'ю і плоттю, різноманітні пастки. Працює тоталізатор витончено-садистського стибу. Модератор цього моторошного реаліті-шоу постійно акцентує увагу усіх спостерігачів на найменших дрібницях події: як офіри лякаються, як травмуються, що у них відкушують чи відрубують ненажерливі супермогутні істоти. Як тільки з кимось із жертв нещастя – відразу крупний план, глузливе запитання, смакування і ревіння натовпу від задоволення.

Стівен Кінг свою антиутопію все ж таки закінчує утопічно: врешті-решт серед вкинутих до лабіринту людей виявляється герой, що вміло обходить пастки, перемагає усіх потвор, ефектно розправляється з модератором ефіру і піднімає повстання, на подив підтримане тим самим натовпом, що годину тому ставив на кон величезні суми грошей із криком: «Вбий його! *Kill you!*». Зрозуміло, що крики адресувалися не на підтримку позитивного героя. (Арнольд Шварценеггер дуже переконливо зіграв в одноіменній екранізації благородного суперватажка, який подібно до Че Гевари промовляв і кидався у бій, чим й уособив боротьбу цільності, стратегічності, ідейності з дріб'язковістю, бездуховністю, примітивністю і жорстокістю *people*.)

Оцей мотив повстання проти диктату беззмістовної форми у суспільних стосунках можна поширити і на розмірковування Капусцінського в контексті його пошуків відповіді на питання стосовно причин такої некращої зміни репортажистики. «Сьогодні майже неможливо здобути матеріал, якого вже не мав би *Reuters*» [3, с. 121], – стверджує журналіст-мандрівник. І це погано. Бо нагадує комуністичні часи, тільки з іншим знаком. Узурпація інформації, нехай і вивіреної професійним колективом журналістів, правдивої, правильної, іманентно веде до неусвідомле-

ного протесту, особливо в парадигмі демократичних традицій. Правильність, іноді навіть безапеляційність *Reuters* дратує. Всі новини у нього головні, всі на першому місці. Такий собі гіпертрофований протагонізм веде до опортунізму очільників редакцій усіх інших ЗМІ. «Маючи право вибору, вони охочіше друкують новини, що приходять від великих інформаційних агенцій (типу *Reuters*. – Прим. Я. О.), ніж від незалежного журналіста, а вони зазвичай помітно відрізняються» [3, с. 121–122]. І протест спочатку виявляється у прагненнях до антонімічного будь-чому головному, себто до несуттєвого, дрібного. А потім внаслідок неминучої інтелектуальної збідності до того, що описав Стівен Кінг у своїй антиутопії.

Несуттєвість, дріб'язковість, тривіальність ведуть до ще однієї небезпеки розвитку інформаційного суспільства четвертої хвилі – атомізації людського знання і досвіду. Коли «кожен знає щось інше, чув щось інше, бачив щось інше» [5]. Люди ніяк не пов'язані між собою, хоч живуть поруч, щось роблять разом, навіть спілкуються на якусь цікаву просто зараз тему розмови. Але вони говорять, проте не чують один одного/одна одну, роблять разом, проте зацікавлені лише в особистій вузькій вигоді і байдужі до кінцевого результату, живуть поряд, проте не знають, як звучать один одного/одна одну. Причина – транчасовість, транстравелізм (транскордонність), метаглобалізм цивілізаційної свідомості завдяки досягненням в електроніці. Якщо раніше у кожній більш-менш організованій людській спільноті були якісь непорушні реперні точки «духовної батьківщини» [3, с. 124], тобто батько – центр родини, вождь чи інший лідер – осердя народу, Церква – центр віри, що упорядковувало навколишній світ [3, с. 124], то нині усе змішалось. Немислимі раніше досягнення технічної думки, нові шляхи і засоби сполучення, дослідни з мультикультуральністю передусім у Європі розосередили світ *homo sapiens civilis*. «Центральні точки розмножилися – і цієї ж миті перестали бути центральними, стали рівноцінними, їх складно вмістити в якусь ієрархію. Людина опинилася в непрозорій для себе дійсності, хаотичній, незнайомій. Це стало причиною дезорієнтації, яка огортає нас, мешканців Землі, що входить у XXI століття, а також релятивізму або нігілізму» [5].

Медіа, пише Капусцінський, через це заплуталися. За покликанням журналістика, репортажистика мусять бути інтенційними, тобто намагатися щось змінити. Але в умовах метаглобалізації, коли ніхто не знає, до чого призведуть наслідки глобального взаємопроникнення ідей, економік, культур, традицій, засоби масової інформації і комунікації ведуть себе, як штучний супутник, що з якихось причин скерував свою вузькоспрямовану антену не на Землю, а у міжзоряний простір й ловить нерозшифровані бортовим комп'ютером сигнали. ЗМІ і ЗМК множаться (як діленням, так і з нуля), шукають кожен свою нішу, свою аудиторію, а в них ще більш вузькі точки зацікавленості реципієнта, і врешті-решт на виході – дріб'язковість та атомізація, які агресивно нав'язуються жорсткими ринковими реаліями. Діалог культур тут неможливий, бо він є справою «високих умів, глибоких роздумів, зосередження і тиші. Якщо всі починають говорити водночас, як це відбувається в Інтернеті, розмова сходить до рівня ярмарку» [7].

Таким чином, візії фаху репортера і медіа загалом Ришардом Капусцінським у контексті ідей світової глобалізації не дуже райдужні. Тенденції не обнадійливі. Так, подолано час і простір, інформація доходить до споживача зі швидкістю світла, проте «люди постійно почуваються загубленими й дезорієнтованими» [3, с. 127]. А це перший крок до цивілізаційного регресу...

«Недавно я був на фронті громадянської війни в Ліберії. Ми сиділи в хаті-мазанці з одним партизанським командиром. Його звали Доке. Була гаряча тропічна ніч.

– *Where are you from?* – якоїсь миті запитав мене Доке.

– *From Poland*, – відповів я.

– *Poland, Poland*, – повторив Доке. – *But where is Poland?*

– *Poland is in Europe*, – пояснив я.

– *Europe!* – вигукнув він тріумфально. – *This I know. Europe is in China!* – Але за мить знову спитав: – *But where is China?*

– *Where is China?* – повторив я безпомічно. Бо Доке вже так заморочив мені голову своєю географією, що якоїсь миті я справді хотів йому відповісти: «*I am sorry, Dokie, but where China is I really don't know!*» [3, с. 127–128].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахман Ричард (Кинг Стивен). *Бегающий человек. Худеющий*. М.: АСТ, 2014. 416 с.
2. М. Дрюон. *Дорога на Монфококон* [в:] М. Дрюон *Узниця Шато-Гайара*. М.: Художеств. лит., 1981. С. 427–490.
3. Р. Капусцінський. *Автопортрет репортера*. Київ: Темпора, 2011. 134 с.
4. С. Я. Лурье, М. Н. Ботвинник. *Путешествие Демокрита*. М.: Детская лит., 1964. 168 с.
5. Капусцінський Ryszard, *Dwa światy*, «Newsweek» 2001, nr 16/17.
6. *Manipulacja zamiast cenzury*, z Ryszardem Капусцінським rozm. Jolanta Kryszowata, «Dziennik Bałtycki» 1999, nr 18.
7. *Plemienna planeta*, z Ryszardem Капусцінським rozm. Wiesław Kot, «Wprost» 1997, nr 52.